

„OTT, AHOL ZSARNOKSÁG VAN...”

Gyimesi Éva

Azt kérte, meséljem el az előzményeket, a forradalom előtti személyes küzdelmeket, a meghurcoltatásokat. Mielőtt megpróbálnék – töredékesen – eleget tenni kérésednek, fontosnak látom megjegyezni: az én, jobb híján ellenzéki nevezhető civil szabadságharcom és a nyolcvankilences események között talán nincs is semmiféle kapcsolat. Utólag, önkényesen lehet ugyan belemagyarázni valamiféle ok-okozati viszonyt, mint ahogyan a történelemírásban gyakran meg is teszik, összefüggést teremtve egymástól független tények között. Magam is megtehetném, hogy életem politikai színezetű eseményeit a Nagy Fordulat előzményeként tüntessem fel, de részemről ez hazugság lenne, mert bármit is vállaltam, sohasem gondolkoztam azon, lesz-e valamiféle hatása szűkebb vagy tágabb körben, egyszerűen: lesz-e befolyása a történelemre.

A hetvenes évek végén, úgy emlékszem, teljesen elfoglaltak a szakma, a tanári pálya mindennapi gondjai. Nagyon sokat tanultam. Szerettem a foglalkozásomat, bár folyton elégedetlen voltam önmagammal. A tudomány terén magasra szabtam a mércét magamnak és másoknak is. Kialakult egy olyan vélemény, hogy a szakterületemen „szcientista”, az irodalomkritikában „esztéticista” szemléletet érvényesíték, távol áll tőlem az ideológiai szempont, még az úgynevezett népszolgálat eszménye is. A katedrairodalmár szerepét osztotta rám a környezetem. Annál is inkább, mert kultúránkban a közösségi elkötelezettség, a népszolgálat, a helyállás értékeszménye mindenképp fölé rendeltetett. Ennek, úgy látszik, nem tudtam megfelelni.

Ezerkilencszázhetvennyolcban kezdett kialakulni az a meggyőződésem, hogy baj van a kisebbségi értelmiség önszemléletével és szerepvállalásával. A kisebbségi függést nem csupán elfogadja, hanem a „hősi helyállás” lehetőségeként értelmezi, az alapvető konfliktushelyzetet – a szabadság hiányát – jól működő kompenzációs rendszerrel, többek között a kényszerűség mitizálásával és átesztétizálásával kendőzi el. Így védekezik ellene. Az őszinte szembenézés más magatartást követelt volna, kényelmesebb volt nem szembenézni és a tragikus áldozat szerepében tetszelegni. A mitizált kényszerűség című, a *Korunkban* megjelent írásom ezt a gondolatot próbálta akkor kifejezni.

Dehogyan voltunk mi hősök. Nem voltunk áldozatok sem. Az

áldozatnak értelmes célja szokott lenni. Mi egyszerűen kiszolgáltatottak és tehetetlenek voltunk, és a túlélés ösztönét, elemi érdekét a méltóság látszatával próbáltunk céljává nemesíteni. Lassan jöttem rá arra, amit Konrád György így fejez ki: „Mihelyt nem tekintem parancsoló szükségszerűségnek adottságaimat, fogvacogató szabadság nyílik meg előttem.”

Szerettem a tanítványaimat. Átadtam nekik, amit tudni véltem. Egyre kevésbé tudtam elviselni a gondolatot, hogy belőlük is tárgyak legyenek. Az ő függésük még nyilvánvalóbb volt: a kihelyezéssel járó kényszerlakhely kiszolgáltatottságunk ordító jelképe lett. Értelmesnek akartam látni az életüket. Nyilván azért, hogy ezzel az én hivatásom is értelmesnek bizonyuljon. Ezért írtam az első leveleket és tiltakozásokat.

A meghatározó pillanat az *Ellenpontok* megjelenése volt. A kisebbségi jogi követeléseket tartalmazó nyolcadik számból – 1982 őszén – magam is csak a rádióból értesültem. Teljes azonosulásra késztetett az a dokumentum. Nem azért, mert Szócs Géza is magyar szakos hallgató, majd barátunk volt. Hanem mert az igazságot vállalni minden következményével együtt számomra létszükségletté vált. Ezért vállaltam tovább a barátságot is, amikor sokan – a szűkebb baráti köréből is – elhatárolták magukat tőle. Ezért fűztem szorosabbra az ismeretséget szerzőtársaival, Ara-Kovács Attilával és Tóth Károllyal is. A következmény előre látható volt. Amikor karácsony táján begipszelt lábbal hazakerült, és első este felhívott, meglátogattuk. Tudtuk, miért hív minket. Nyilván hallotta, hogy szolidarizálunk. Az ilyen telefonhívásokról állította akkoriban a kolozsvári értelmiség egy része, hogy az provokáló. Nos, valóban provokáló volt. Amennyiben az igazság gyakran kihívásként hat az emberre, mellyel szemben nem lehet közömbösnek maradni. Az igazság úgyszólván botrányos, ha már berendezkedtünk arra, hogy nem nézünk szembe vele. Mi szembe néztünk vele és a következményeivel: még aznap éjjel az ajtónkig kísért a nekünk kijelölt őrangyal. És ettől fogva „bekerültünk a szórásba”. Nemcsak „a fiúk” éreztették fenyegető jelenlétüket, meghidegedett körülöttünk a baráti légkör is. Hogyan lehet ilyen közel engedni magunkhoz azt a veszedelmes embert? Nem kevés kolozsvári értelmiségiről szereztem akkor életre szóló tapasztalatokat. De a tanulság nem annyira a személyekre vonatkozik, mint a tipikusnak mondható reakcióra: ha a kihívó

igazság elkötelezettséget kíván, csak egyetlen módon lehet nemet mondani: úgy hogy kétségbe vonjuk, igazság-e valóban.

Szócs Géza sohasem próbált minket meggyőzni arról, hogy ő nem provokátor. Vagy elhittük, vagy nem. Én hittem, hogy nem az. Ha történetesen az lett volna, akkor is fontosabb volt számomra az az igazság, aminek ő és társai szimbólumaivá lettek. Amikor velük szolidarizáltam, az igazságukkal azonosultam. Tévedés volna azonban azt hinned, hogy ezzel valami tudatos, társadalmi érdekű célt követtem. Ezt egyszerűen – ha lehet így mondani – önző erkölcsi érdekem diktálta: az autentikus létezés szükséglete, mely nem egyeztethető össze a hazugsággal. „Fogvacogtató szabadság nyílt meg előttem.”

Nyolcvanhárom május tizenhatalcadikán a Securitatén nem tudtam mást vallani, mint azt, hogy egyetértek az *Ellenpontokkal*. Tudod, akkor nagyon sok veszítenivalóm volt. Mindenekelőtt a hivatásom. Mert „megígérték”, hogy kidobnak az egyetemről, és Bákó megyébe helyeznek. (Meggjegyzem, én nem akartam eleve az egyetemre kerülni. Volt egy hely a tanszéken, és az évfolyam listáján én voltam az első. Véletlenül kerültem oda. Mindig is ajándéknak tekintettem, amiről bármikor le tudnék mondani.) De a családunk biztonsága, a nehezen megszerzett lakás, a viszonylagos békességünk is kockán forgott. Azelőtt kértem útlevelet is, Magyarországra. Mindentől elbúcsúztam akkor, és úgy nyilatkoztam: a fiam kellene szembeköppjön, ha azt mondanám, hogy nem értek egyet az *Ellenpontokkal*.

Soha nem érzett harmónia töltött el. Többé nem félttem, eggyé lettem valamivel, ami több, nagyobb erő, mint én. Valami ismeretlen nyugalom ajándékát vittem magammal, amikor kiléptem az épületből.

Végül is ennek a harmóniának az értéke határozott meg minden további fejleményt. Mert lehetett-e valami, ami fontosabb, mint azonosnak lenni önmagammal? Ezután nem is volt más félelmem, mint hogy ezt a nyugalmat elveszíthetem.

Azután sűrűsödtek az események. Ezerkilencszáznyolcvanöt újabb fordulópontra. Az egyik legkedvesebb évfolyamunk kihelyezése előtt már télen levelet írtam a minisztériumba, kérve, hogy a főszakjokkal vagy legalábbis magyar iskolába helyezték őket. A kihelyezés napjára aztán válogatottan távoli, eldugott helységek listáját küldték. Kizárólag a Kárpátokon túlra. Végzőseink halasztásért, új listáért folyamodtak, nem mentek el helyválasztásra. A memorandumot én írtam meg Farkas Jánoséknál, az évfolyammal megegyezésben. Előbb az egyetem vezetőségével kerültem szembe, majd az elvtársak egész nyáron figyeltek.

Október elsején volt a házkutatás, a kislányom iskolatáskájával kezdték, majd – négy napig – folytak a hosszú kihallgatások. Elvitték a Kriterionnak szánt kéziratomat. Történetesen nálunk volt Csögör Lajos kézírata is az egyetem történetéről. Azt is elvitték. „Micsoda felelőtlenség!” – mondták rólam a Felelős értelmiségiek. Ma is tartja magát a fáma, hogy valójában azért történt minden, mert „megszellőztettük” a Csögör-kéziratot. Ezt éppúgy nem tudom megcáfolni, mint Szócs Géza azt, hogy ő „provokátor”.

Egyeseknek – úgy látszik – jobban esett így értelmezni mindent, ami akkor velünk történt. Pedig az egész eseménysor – házkutatások Visky Andrásnál, Szócs Gézánál, Marius Ta-

bacuéknál és másutt – elsősorban a kulturális fórum közelgő megrendezésével függött össze.

Azon az őszön különösen nehéz volt a tanítás. Kétségesnek látszott, hogy van-e értelme tanítani, ha végzőseink úgyszemint vehetik hasznát, hiszen a minisztérium önkényesen idegen nyelv-szakkal szórja szét őket a legtávolabbi katedrákra. Karácsony előtt Kozma Zsolttal, a teológiatanárral beszélgettem erről. Egy történettel válaszolt kétségeimre: „Volt egyszer egy Mari néni, megrepedt a korsója. A falubeliek noszogatták: «Cserélje már ki azt a korsót, hiszen mire a kútról hazaér, a víz elszívárog. – Nem baj, fiam – mondta Mari néni –, legalább a korsó megmosul.»” Azóta sem találtam racionális értelmezést ennek a példázatnak, de abból éltem, amit sugall. Az úgynevezett ellenzéki tevékenység végső haszna sem érdekelt. „Legalább a korsó megmosul...” Ez volt a fontos.

Nyolcvanötben alakult meg a *Limes* nevű értelmiségi kör Molnár Gusztáv vezetésével.

Az írásaikat elhelyezni már nem tudó, marginalizált értelmiségiek egyfajta vitaklubja volt ez, a minimális visszhangot biztosító szűk nyilvánosság és ösztönző közösség. Akkoriban nem publikálhattam; férjem, Cseke Péter könyvét, az *Erdélyi Fiatalok*at terjesztése előtt betiltották, mindketten a kör tagjai lettünk. Folytonos határhelyzet volt ez valóban. Hiszen a kör maga is szervezkedésnek minősülhetett, pedig csak a remények maradványát fenntartó, írásra biztató szellemi táptalaj volt. Négy kötetre való – főleg a kisebbségi lét különböző vetületeit elemző – anyag gyűlt össze. Nyolcvanhét februárjában buktunk le, ezúttal Molnár Gusztávnál rendeztek házkutatást. Másodszor is elvitték a *Gyöngy és homok* című kéziratomat és a *Nem lehet* című, férjem által frissen szerkesztett kötetet. De az anyag nagy része – ennek egy példánya is – megmenekült.

A titkosrendőrség ezúttal csak őrangyalait állította rám. A piszkos munkát átadta az egyetem vezetőségének. Az akkori rektor abban az évben kétszer hivatott figyelmeztető beszélgetésre. Másodszor az akkori tanügyminiszter-helyettes asszony adott nagyobb nyomatókat a dorgálásnak. Nyarunkat, szabadságunkat a spiclik folytonos jelenléte árnyékolta. Következő év márciusában levelet írtam a miniszter asszonynak a magyar szakos végzősök kihelyezése ügyében. Ezt beolvasta a Szabad Európa is. Román kollegáim közt több is akadt, aki szemérmesen vagy látványosan szolidaritását fejezte ki. De ez volt a csepp a pohárban, ami után már fegyelmi bizottság következett. Az egyetem szenátusának burójában hat hozzászóló közül négyen követelték, hogy távolítsanak el az egyetemről; nacionalizmus (irredentizmus), államellenes felforgató tevékenység, vallásos eszmék terjesztése, az ifjúság szellemi mérgezése – ezek voltak a vádak. Utolsó figyelmeztetést kaptam, s egy ideig – a kivizsgálás és a döntés meghozataláig – felfüggesztettek állásomból.

Ez akkor a magyar tanszék számára az összeomlás határát jelentette. Az irodalmi részleg határa már nem csökkenhetett tovább. A tanszékvezető, Benedekné Gergely Piroska, nem határozta el tőlem magát, pozitív referátuma, melyet tevékenységemről írt, már-már a szolidaritás kinyilvánítása volt. A kijelölt háromtagú bizottság egy másik tagja, Drasoveanu kolléga nem volt hajlandó egyértelműen állást foglalni ellenem. Egy olyan nyár után, amikor mindenüvé követtek, újra elkezdhettem a tanítást.

„Éva, téged csak azért tartanak itt, hogy gyanússá tegyenek és lejárassanak!” – mondta egy kivándorolni készülő kolégám...

Azon nyáron kezdődött el a falurombolás elleni tiltakozás. Az itthon maradt, megfogyatkozott baráti körből egypáran *Testvérek! – Fraților!* címen kétnyelvű röpiratot terjesztetünk. Egy ízben fényes nappal lengedeztek a föld felé az ívek a nagypiaci csarnok tetejéről. Az akkori „tettes” Chelu Iván volt. A szöveget én írtam. Komolyan gondoltam, hogy a cél érdekében összefoghatunk a románokkal.

Még folyt ellenem a kivizsgálás, amikor Doina Cornea közzétette a falurombolás elleni tiltakozását. Mint volt tanítványát és kollégáját megkért Marius, hogy vezessem és mutassam be őket és Wrabeléket Cornea asszonynak, hogy aláírásukkal támogassák a felhívást. Mi tagadás, nem ismert meg rögtön. De szívesen fogadott. A bonyodalom akkor kezdődött, amikor a lakásáról jövet autóba ültünk, és a házörzök követni kezdtek.

Ha lebukom, biztos nem úszom meg kirúgás nélkül, gondoltam. Mi lesz a diákokkal? Ettől tartva kértem, hogy egy sarkon befordulva, míg a másik autó még nem látszik, lassítsanak; ugorjak ki a kocsiból. Sötét volt, a mögöttünk jövők nem láthaták, ki volt a negyedik alak. De kihallgatásra számítva barátaim megegyeztek: Melinda, Chelu Iván felesége magára fogja vállalni, hogy ő volt. Öt perc múlva egy rendőr igazoltatta őket, másnap mindnyájukat bevitték, házkutatás is volt. Melinda nagy lélekjelenléttel alakított, holott ő nem is volt Doinánál.

Ezért, az ilyen emberekkel való kapcsolatokért is vallom, hogy nem bánok semmit, megérte a kockázatot. Melinda több volt, mint barát: bajtársam lett. Az ő áldozata – melyre korántsem kényszerből vállalkozott – autentikus áldozat volt. Napokig bevitték, faggatták őket a Doinával való találkozásért. Szégyelltem, hogy én nem írtam alá a felhívást, de ez akkor, úgy érzem, helyes volt.

Ezen az őszön együtt vizsgáztattunk Balázs Sándor meg én, a *Limes* maradék tagjai. Mindketten folytatásra vagy új-rakezdésre gondoltunk. Sándor megosztotta velem a tervét: lapot alapítunk *Kiáltó Szó* címmel. A kör nagyon szűk volt, a férjem és én csak Sándorral tartottuk a kapcsolatot. Az utóbbi évek legszebb élménye ez a munkatársi közösség. A marxista filozófiatanárból nemzetiségi eszme-történészé, kisebbségvédelmi politikussá lett Balázs Sándor a legkiegyensúlyozottabb és legderűsebb munkatársunk volt. *A Corrida erkölcsse* című esszéjével (*Élet és Irodalom*) nemcsak e szűk körben aratott sikert, ám ismerősei többsége nem sejtette, hogy ezen kívül mire vállalkozott. A *Kiáltó Szó* című szamizdat nyolc megszerkesztett számából csak kettő jelent meg, de ez nem rajtunk, szerkesztőkön múlt. A munka oroslánrészét Balázs Sándor és két technikai szerkesztő, Schwartz Róbert és Anikó végezte. Más segítőársak is voltak, de az ő kilétük felfedése talán még nem aktuális.

Amint látod, nem nyughattam. Az igazság jó ízét nem lehetett már elfelejteni. Olyanná lett, mint egy szenvedély, a jó közérzetem függött tőle.

November elsején a temetőben találkoztam Doina Corneával. Láthatóan örült, hogy üzenhet a lányának: bántalmazták, halálosan megfenyegették. Ez egy évvel Brassó után volt, Doi-

na már közzé tette megemlékezését a Szabad Európa Rádióban. A hírt kijuttattam. Ezután többször találkoztunk. Rendszerint az utcán vagy a temetőben, mintegy véletlenül, az apja sírjánál. Ezekre a beszélgetésekre utalok hozzá intézett levelemben, melyet 1989-ben beolvastok a Szabad Európa Rádióban.

Egy alkalommal Gheorghe Vasilescu ügyvéd úr, akinek el kellett volna juttatnia egy üzenetet Doinához, provokációtól félve nem akart velem szóba állni. A Doina apatársa pedig feltehetően szekus ügynök volt. Ezt nem tudtam. És ezen múltott, hogy újra bekerültem a szórásba. Nyolcvankilenc március 16-án egy terepjáró, egy Dacia és négy gyalogos követet egyszerre majd felváltva. Néhány nap múlva megkeresett Vasilescu úr, mondta, hogy elnézést kér, kár hogy nem fogadott, Doinát megverték, próbáljam kiküldeni a levelét Párizsba. Leírhatatlanul féltettem azt, aki végül is vállalta a kockázatot a határon.

A baráti segélyekből – többek között a Tőkés család ajándékaiból – próbáltunk Doinának gyógyszert és ételmezt küldeni. Vasilescu ügyvéd úr közvetített. De második alkalommal – egy kicsi vaj, csokoládé, gyógyszer volt nála – lebukott. Az utcán rendőrökcsiba tuszolták: „tolvaj, spekuláns” jelszóval bevittek. Aznap ismét figyelni kezdték a házunkat, majd június 20-án újabb házkutatás következett. Ezúttal nagyon ravaszul jártak el: vajcsempészetés üzérkedés – ez volt a fő vád. Öt napig a gazdasági rendőrségre „jártam”.

Reggel bekísértek, este hazahoztak. Rendőrökcsiből tették ki a „tanárnót” a negyedünk közepén. Volt, mikor késő éjjel, volt, amikor világos nappal. A torzító híradásoknak nem örültem. De az egyre nyilvánvalóbb szolidaritási gesztusok megerősítettek. Ez az eseménysor egybe esett a fiunk érettségijével. Minden vizsgáját azzal a tudattal tette le, hogy az anyja „bent van”.

Nem bántam meg, hogy Doina mellett voltam. Sokan csodálkoztak ezen. Mert akik ismerik a levelemre küldött választ, hiábavalónak tartják az egész akciót. De ennek így kellett történnie. Legalább megtudtuk, hogy az ellenállás legkiemelkedőbb alakja hogyan gondolkodik a kisebbségi kérdés felől. Akkor vesztettem el illúzióim egy részét. Ennek ellenére tárgyalópartnernek tartom, nyitottnak a mi problémáinkra.

Ez volt az utolsó eset, hogy a Securitate közvetlenül avatkozott be életünkbe. Kevés kivétellel minden hallgatómat és őrangyalomat láttam azóta az utcán. Többnyire céltudatosan sietnek, mint akiknek fontos dolguk van.

Az utolsó felvonás, mint tudjuk, Tőkés Lászlóval kezdődött. Ő az *Ellenpontok* után velünk, a *Kiáltó Szóval* is együttműködött. De nyilván még fontosabb, hogy az ő példaadó, következetes ellenállása is segített átvészelni az utolsó hónapokat. A tizenhét magyar értelmiségi közt, akik egy nyilatkozatban szolidaritásukat fejezték ki, ott voltam magam is. Tavaly novemberben ezért újra behívtak a rektori hivatalba.

Sohasem hallgattam annyi rádiót mint tavaly ősszel. A berlini fal ledöntése után a hazai pártkongresszus eseménytelensége lesújtó volt. Ezekben a hetekben barátunk, Marius Tabacu jóvoltából a Noica-iskola legjobbainak, Andrei Pleșunak és Gabriel Liiceanunak a könyveit olvastam. Valóban nagyon sok időm volt. Dolgoztam, csomagokat küldtem katona fiunknak, és várakoztam. Bevallom nem sok reménnyel. De el vol-

tam készülve mindenre, a jóra is.

Közben szoros megfigyelés alatt voltunk. Az utolsó nap, amikor közelebről követtek, december 18-a volt, a temesvári események után. Másnap Marian Papahagival bizalmas beszélgetésben latolgattuk már a várható fejleményeket. A román kollégák részéről akkor egyre érezhetőbb volt a közeledés.

Amikor Ceșescu megbukott, az volt az első gondolatom: Istenem, most jön a neheze! Számomra mindenképpen beigazolódott. Hiszen könnyű volt a szekuval szemben, teljesen egyértelmű helyzeteken megállni. Azt gyerekjáték volt kiheverni. Nyugodt álmaim voltak két kihallgatás között. De iszonyú, amikor jóindulatú román emberekkel sem tudod magad megértetni, amikor egész történelmileg felhalmozott előítélet-rendszer áll előtted naponta elgördíthető sziszifuszi kőként. (...)

Hogy forradalom volt-e valóban, most ne feszegezzük. Gyermekünkétől nem vehetik már el ezt az élményt. És ha mi belefáradunk is, ők majd talán a saját igazukból, a saját meggyőződésükből merítenek erőt álmaik megvalósításához. Az ifjúság, azt hiszem, mindenképpen véghez vitte volna, ami végül is bekövetkezett. Egy percre nem gondoltam, hogy amit vállalok, az előzménye lesz egy történelmi fordulatnak. Közvetlen haszna sosem volt, a család, főként a szüleim nagyon megsínylelték. Jelentősége, ha van, elsősorban erkölcsi, személyes természetű. „Ott, ahol zsarnokság van, mindenki szem a láncban” – írja Illyés Gyula. Nos én nem akartam láncszeme lenni annak, ami volt. Ha ellene semmit sem tehettem, legalább nem segítettem fenntartani a diktatúrát. És ezzel elsősorban egy belső, lelkiismereti parancsnak próbáltam eleget tenni.

1990. november 21.

A szöveget a szerző szóbeli engedélyével közöltük.